

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Vesna Ilić

Socialni kapital in toleranca

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Vesna Ilić

Mentorica: izr. prof. dr. Hajdeja Iglič

Socialni kapital in toleranca

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

V prvi vrsti se iskreno zahvaljujem izr. prof. dr. Hajdeji Iglíč, ki je sprejela mentorstvo in me strokovno, spretno ter potrpežljivo vodila v pravo smer. Brez njenih napotkov in pomoči diplomska naloga ne bi postala resničnost.

Posebna zahvala gre mojima staršema, za moralno in finančno podporo med študijem, ter sestri, ki me je med nastajanjem diplomskega dela nesebično podpirala in mi stala ob strani.

Zahvaljujem se tudi vsem sošolkam, sošolcem in prijateljem, s katerimi sem delila nepozabna študentska leta, lepe in manj lepe trenutke.

Vesna Ilič

Socialni kapital in toleranca

Socialni kapital je osnova za izgradnjo uspešne družbe, kamor sodi tudi medsebojno spoštovanje med ljudmi oziroma toleranca med ljudmi. Diplomaska naloga govori o solidarnostnem vidiku socialnega kapitala, o razvoju tolerance v družbi. Analize opozarjajo, da ljudje nimajo le več ali manj socialnega kapitala, temveč so vpeti v različne režime socialnih omrežij, kjer nastajajo ključni elementi socialnega kapitala kot so zaupanje, veljavnosti norm ter učinkovitosti sankcij, kar je nujno za obstoj družbe. Toleranca narašča skozi interakcijo med člani različnih skupin, a na stopnjo tolerance vplivajo različni dejavniki. Modernizacijske teorije razlagajo, da je nacionalna raznolikost in medskupinski stiki vodi k višji stopnji tolerance. Na splošno študije o Vzhodni Evropi in Balkanu pridejo do spoznanja, da je za Vzhodno Evropo značilna nizka stopnja tolerance v primerjavi z zahodnimi državami. V diplomski nalogi je osrednje vprašanje, kateri so glavni dejavniki, ki vplivajo na stopnjo tolerance v bivši Jugoslaviji. Jugoslavija je predmet preučevanja kot skupnost etnične heterogenosti, v kateri pride konec 90-ih do etničnih konfliktov.

Ključne besede: socialna toleranca, socialni kapital, socialna omrežja, etnični konflikt, Jugoslavija

Social capital and tolerance

Social capital is the basis for a successful society, including mutual respect and tolerance among people. An aspect of social capital is represented through solidarity, a process of tolerance. Level of tolerance increases through the interaction among different members of groups. Analysis discusses not only issues regarding more or less social capital, but also about engaging people in different regimes of social networks. This produces key elements of social capital such as trust, validities of norms and efficiency of sanctions, which has an essential meaning for existence of societies. The level of tolerance is increasing with the inter-group contact between different groups, but many factors have an influence on the level of tolerance. The modernisation models argue that generating greater national tolerance is provided by the powerful effects of national diversity and inter-group relations. Generally studies about Eastern Europe and the Balkans find Eastern Europe has a lower level of tolerance compared to western countries. Thesis deals with the main factors that influence the level of tolerance among nationalities in the former Yugoslavia. Yugoslavia is being explored as a national diverse community, which experienced ethnic conflicts during the latter stages of the 90s.

Key words: social tolerance, social capital, social networks, ethnic conflict, Yugoslavia

KAZALO

1 UVOD	6
2 TOLERANCA	8
2.1 OPREDELITEV POJMA TOLERANCE	8
3 SOCIALNI KAPITAL	11
3.1 OPREDELITEV SOCIALNEGA KAPITALA	11
3.2 ZAUPANJE	13
3.3 SOCIALNA OMREŽJA	14
4 DEJAVNIKI TOLERANCE	18
4.1 MODERNIZACIJSKE TEORIJE	18
4.2 SOCIALNI KAPITAL	20
5 TOLERANCA IN VZHODNA EVROPA	24
6 NACIONALNA TOLERANCA V BIVŠI JUGOSLAVIJI	27
7 SKLEP	36
8 LITARATURA	40

1 UVOD

V vsakdanjem življenju lahko velikokrat slišimo, da ima lahko kdo visok ali nizek prag tolerance. Visok prag tolerance je navadno pozitivno vrednoten. Človek, ki ima visok prag tolerance je strpen, potrpežljiv, sprejema drugačnost, drugačno mnenje in nasploh sebi drugačne ljudi (po videzu, življenjskem stilu, izobrazbi, veroizpovedi in podobno). Nizek prag tolerance pa nosi s seboj negativno konotacijo, saj je človek z nizkim pragom tolerance nepotrpežljiv, nestrpen, ne sprejema drugačna stališča in nasploh sebi drugačne ljudi. Torej, da lahko govorimo o toleranci, potrebujemo nek element drugačnosti, saj se šele do drugačnosti lahko vzpostavi tolerantnost, strpnost. Tu pa se pojavi pomembno vprašanje, od česa je odvisna toleranca? Kaj so glavni dejavniki, ki vplivajo na stopnjo tolerance v družbi?

Osrednje raziskovalno vprašanje moje diplomske naloge bo stopnja tolerance ter dejavniki, ki na to vplivajo, zato se bom na to najbolj osredotočila. V prvem delu diplomske naloge si bom skozi literaturo pogledala dejavnike, ki na splošno vplivajo na stopnjo tolerance. V drugem delu diplomske naloge pa se bom bolj osredotočila na etnično toleranco na konkretnem primeru bivše Jugoslavije. Na podlagi teorij in obstoječih raziskav bom skušala ugotoviti, kateri dejavnik je najbolj vplival na stopnjo tolerance v bivši Jugoslaviji. Pogledala si bom predvsem primer Bosne in Hercegovine, kjer je bila največja etnična heterogenost in visoka stopnja tolerance. Moja teza je, da je etnična heterogenost ter posledično heterogenost socialnih omrežij glavni dejavnik, ki povečuje toleranco do različnih etničnih skupin, v državah bivše Jugoslavije. Pogledala si bom tudi demografske spremenljivke, ki so vplivale na stopnjo tolerance v bivši Jugoslaviji.

V diplomski nalogi bom v prvem poglavju opredelila pojem tolerance, nato bom prešla na dejavnike, ki vplivajo na stopnjo tolerance. Najprej bom pisala o socialnem kapitalu kot enemu izmed dejavnikov. Skušala bom ugotoviti povezavo med socialnim kapitalom in toleranco ter dokazati, da socialni kapital povečuje socialno toleranco. Pri tem pa ne morem mimo dveh najpomembnejših elementov socialnega kapitala, zaupanja ter režimov socialnih omrežij, ki so zelo relevantni za preučevanje konkretnega primera Jugoslavije. Za jugoslovanski prostor je namreč značilna raznolikost socialne strukture.

Seveda pri preučevanju stopnje tolerance ne morem mimo modernizacijskih teorij. Zato bom eno poglavje namenila modernizacijskim teorijam ter dejavnikom, ki po modernizacijski

teoriji prispevajo k nacionalni toleranci. Nato bom nadaljevala z dejavnikom, ki je povezan s stopnjo tolerance, to je članstvo v prostovoljnih organizacijah. Raziskala bom povezavo med prostovoljnimi organizacijami in toleranco. V naslednjem poglavju se bom osredotočila na študije o toleranci v Vzhodni Evropi in Balkanu na splošno ter zaključila s povzemanjem raziskav Kvaliteta življenja 1987 ter Nacionalna toleranca v bivši Jugoslaviji 1989. Skušala bom ugotoviti kateri je glavni dejavnik, ki je vplival na stopnjo tolerance v bivši Jugoslaviji in poskušala dokazati tezo, da je na stopnjo tolerance v bivši Jugoslaviji imela največji vpliv etnična heterogenost.

Skozi diplomsko delo bom preverjala hipotezi, predvsem na podlagi že obstoječe literature. Poskušala bom prikazati, kako so dejavnike, ki vplivajo na stopnjo tolerance raziskovali drugi avtorji in do kakšnih zaključkov so prišli. Najbolj se bom oprla na dela Putnama, Colemana, Bourdieu-ja in drugih. V zadnjem delu diplomskega dela, kjer bom raziskovala zanimiv primer bivše Jugoslavije, pa se bom naslanjala predvsem na dela Paxtonove, Marquart- Pyatt-ove, Hodona, Sekulica in Maseya ter druge obstoječe raziskave o raziskovalnem vprašanju.

2 TOLERANCA

Toleranca je smatrana kot pripravljenost na sprejemanje in razširitev svoboščin in zaščite na nevšečne ali celo osovražene skupine (ki bi lahko bili tudi ljudje različnih veroizpovedi, živeči v eni državi). V moji diplomski nalogi je predmet preučevanja primer bivše Jugoslavije, predvsem Bosne in Hercegovine, kot multietnične skupnosti treh različnih veroizpovedi. Smatram, da je še pred preučevanjem primera Jugoslavije potrebno poznati dejavnike, ki na splošno vplivajo na stopnjo tolerance, čemur je namenjeno to poglavje.

Ko prevlada nestrpnost med državljani, obstaja nevarnost, da se v družbenem sistemu svetla stran socialnega kapitala obrne na temno stran. Zato ima toleranca po mojem mnenju velik pomen za obstoj družbenega redu. Temno stran socialnega kapitala je omenil že Putnam (1993), vendar s precej optimističnim tonom. Družbe običajno ne doživljajo tako ekstremnih pogojev, vendar je pogosta situacija, kjer je prisotna blažja oblika nestrpnosti. Takšno stanje je slaba podlaga za iskrene konfrontacije heterogenih idej. Tako imenovana šibka oblika nestrpnosti se pojavi kadar je odprta komunikacija motena zaradi pritiskov konformnosti in /ali drugih zatirajočih pritiskov (Ikeda 2002).

2.1 OPREDELITEV POJMA TOLERANCE

Pojem tolerance najlažje opredelimo, če primerjamo pojma diskriminacije in tolerance, ki se pogosto razumeta kot pojma, ki si stojita diametralno nasproti. Pričakuje se, da bo t.i. »učenje strpnosti« oz. tolerance pripomoglo k zmanjševanju diskriminacije. Da bi lahko ugotovili kakšna je zveza med diskriminacijo in toleranco, si je smiselno najprej pogledati pojma tolerance in netolerance ter pojem diskriminacije (Babič 2007).

Sama beseda diskriminacija sicer pomeni razlikovanje oz. delanje razlike, toda pojem diskriminacije kot ga večinoma uporabljamo, ima določeno politično konotacijo. Diskriminacija v tem oziru pomeni predvsem neenakopravnost, tj. neenako obravnavanje določenih ljudi pred zakonom. Neenakopravnost je pri nas in pri večini zahodnih držav, zakonsko prepovedana. Pojem tolerance pa je precej bolj zanimiv, ker je težko določiti, ali s seboj nosi pozitivno ali tudi malce negativne konotacije (prav tam).

Pogosto se smatra, da je »biti toleranten« lepa lastnost človeka. Da je toleranten človek tisti, ki dopušča drugačnost. Po drugi strani pa se ta isti pojem lahko razume nasprotno, kot slaba lastnost. To se vidi tako v vsakodnevnem razumevanju besede kot tudi v pojmu tolerance, kot ga razume teoretična misel. Toleranca ima namreč še drugo ime, in sicer strpnost. Biti strpen pomeni (po Babič 2007) »biti sposoben vzdržati v trpljenju in trpnosti«. V vsakdanjem življenju to pomeni, da strpen človek vzdrži tudi ko trpi, ko ga nekaj moti in muči. Strpen človek tudi takrat ostane miren in zavzame trpno pozicijo. Babič Karolina v članku o Diskriminaciji in toleranci poenostavi: »Logika tolerance se glasi: drugačno je slabše, ampak jaz sem toleranten in zato je »naj jim bo, tem drugačnim ubožčkom«. Logika netolerance pa je seveda: drugačno je slabše» (Babič 2007).

V slovenskem kulturnem prostoru nimamo nobene strokovne monografije, ki bi obravnavala problem tolerance. Čeravno je res, da se pri nas srečujemo s težavami, ki jih lahko povežemo z nestrpnostjo. Nazoren primer v Sloveniji je na primer gradnja džamije v Ljubljani, ki je z vsem dvignjenim prahom dovolj zgovoren primer netolerance.

Ta vsakodnevna raba pojma tolerance se povsem ujema z določeno teoretsko razlago tolerance, kakršna izvira iz besedila z naslovom Iz pisma o toleranci, ki ga je pred več kot tristo leti napisal angleški filozof John Locke. Iz Lockove opredelitve tolerance lahko razberemo podobno razlago tega pojma (Babič 2007). Da lahko govorimo o toleranci, potrebujemo nek element drugačnosti. Šele do drugačnosti se lahko vzpostavi tolerantnost, strpnost. V Jugoslaviji pa je bilo veliko elementov drugačnosti, v diplomski nalogi se nanašam predvsem na različne veroizpovedi in narodnosti v skupni državi. Posebej izstopa primer Bosne in Hercegovine kot multietnične skupnosti Muslimanov, Srbov in Hrvatov. V diplomski nalogi bom skušala ugotoviti kateri so glavni dejavniki, ki so vplivali na stopnjo (ne)tolerance v bivši Jugoslaviji, katere del smo nedolgo nazaj bili tudi mi, Slovenci.

Toleranco lahko merimo na različne načine. Pogosto se stopnja tolerance meri s klasičnimi vprašalniki, kjer gre za vprašanje tolerance do določenih družbenih skupin. Najpogostejše vprašanje se nanaša na to, katere od teh skupin ne bi želeli imeti za sosede (Toš in ostali 1992).

Toleranco se meri v anketnih vprašalnikih tudi z vprašanjem »Ali bi zase lahko rekli, da bi vas na kakršenkoli način motilo oziroma bi se počutili neprijetno ob prisotnosti naslednjih ljudi: alkoholika, begunca, homoseksualca, bivšega zapornika itd.?«. Možni odgovori so:

»motilo bi me, počutil bi se neprijetno, ne bi me motilo, ne bi se počutil neprijetno« (Batagelj 2003). Klasični vprašalniki se izvajajo bodisi osebno bodisi po telefonu.

Toleranco se lahko meri tudi kot eno izmed vrednot, z Muskovo lestvico vrednot. Vrednote se ocenjujejo glede na osebno vrednost oziroma pomembnost. Za merjenje tolerance se lahko uporabi enak način kot za merjenje posameznih vrednot in sicer tako, da udeleženci ocenjujejo pomembnost strpnosti kot vrednote na ocenjevalni lestvici od 1 do 100 (Musek 2004).

Eden izmed načinov merjenja tolerance je tudi s stopnjo homofilije v socialnih omrežjih. Homofilija je koncept, ki opisuje tendenco, da se ljudje družimo s sebi enakimi (Lazarsfeld in Merton 1954). Princip homofilije je pogost, saj se je lažje pogovarjati s tistimi, ki imajo enako izobrazbo, izhajajo iz enakega družbenega okolja, imajo enake hobije, verujejo v istega boga. Rezultat homofilije je, da so socialna omrežja homogenejša kot populacija. Vzpostavimo lahko tudi zvezo med toleranco in homofilijo: večja kot je toleranca, manjša bo homofilija, in socialna omrežja bodo povzela dobršen del strukturne heterogenosti (Iglič 2001).

3 SOCIALNI KAPITAL

3.1 OPREDELITEV SOCIALNEGA KAPITALA

Koncept socialnega kapitala je v družboslovju novost, kateri smo priča od začetka 90-ih let prejšnjega stoletja. Adam in Rončević pravita, da smo priča izjemnemu sprejemanju, proučevanju in uporabi tega koncepta (Adam 2003). Razsežnost koncepta se odraža na mnogih ravneh družbenega življenja in pomembno vpliva na razvojno uspešnost. Socialni kapital zaseda posebno mesto na področju družboslovja, v moji diplomski nalogi pa se bom socialnega kapitala dotaknila v smislu enega izmed dejavnikov, ki vplivajo na stopnjo tolerance.

Naj najprej pojasnim razlike med tremi vrstami kapitala: finančnim, človeškim in socialnim. (Burt 1992, 8–9). Finančni kapital oziroma fizični kapital so materialna sredstva (denar, obveznice, delnice ipd.), človeški kapital so zunanji izgled, veščine, izkušnje, znanje, sposobnosti, socialni kapital pa struktura in vsebina odnosov. Na primer med sosedi, prijatelji, sodelavci (na primer znotraj podjetja- odnosi med sodelavci in navzven- odnosi s partnerji oz. strankami). Finančni in človeški kapital se nanašata na posameznika, socialni kapital pa ni vezan le na posameznika, temveč na odnos med najmanj dvema akterjema, zato je najmanj otipljiv med vsemi vrstami kapitala. Socialni kapital ima »tista enota, ki poseduje veliko takšnih vezi z drugimi enotami, ki ji omogočajo čim boljše doseganje njenih ciljev« (Makarovič 2003, 81–2). V Jugoslaviji je bil ta cilj doseči »bratstvo in enotnost«, v skupni državi različnih narodov.

Opozoriti je tudi treba tudi na problem definiranja socialnega kapitala, saj socialni kapital ni enostaven koncept. »Gre za pojavno raznolik in kontekstualno specifičen fenomen« (Adam 2003, 1). V mojem primeru je socialni kapital, kot že omenjeno, eden do dejavnikov, ki vpliva na stopnjo tolerance.

Socialni kapital se izraža, ko stopamo v medsebojne odnose z drugimi ljudmi, ko pride do interakcij in omrežij, ki se vzpostavljajo v družbi na podlagi skupnih vrednot. Socialni kapital pomeni tudi družbeno zaupanje in vezi, ki prispevajo k temu, da ljudje delujejo koordinirano in kooperativno v skupno korist, kar bom ugotavljala na zanimivem primeru multietnične skupnosti v Bosni in Hercegovini. Socialni kapital torej predstavlja pogonsko sredstvo za

razvoj civilne družbe, organizacij in socialnih omrežij, ki delujejo v prostoru sodobne družbe (Juričan 2007).

Na splošno lahko rečemo, da so bistvo socialnega kapitala medosebni odnosi oziroma omrežja. Socialni kapital posameznikov je bogatejši, če poznajo veliko ljudi in z njimi delijo iste poglede, mnenja, nazore in podobno. S tem ko se ljudje medsebojno družijo ter te odnose negujejo, lažje dosežejo tiste cilje, ki jih kot posamezniki ne bi mogli (Field 2003, 1). Govorimo lahko o socialnem kapitalu posameznikov ali socialnem kapitalu skupin in družb.

Bourdieu se je v prvi vrsti ukvarjal z družbeno neenakostjo, in v tem kontekstu moramo razumeti tudi njegovo preučevanje socialnega kapitala. Za Bourdieu-ja so iz ekonomskega kapitala izhajali vsi drugi kapitali, s preučevanjem njihovih kombinacij pa ga je zanimalo, kako se ustvarja in reproducira neenakost. Goste in trdne mreže so bile za Bourdieu-ja bistvenega pomena. Vrednost posameznikovih vezi, je po njegovem odvisna od kapitala (ekonomskega, kulturnega in socialnega), ki ga poseduje vsaka vez. Hkrati je verjel, da je socialni kapital nekaj, kar poseduje le elita z namenom, da si utrjuje svoj položaj (Field 2003, 13–20). Bourdieu-jeva opredelitev socialnega kapitala v moji diplomski nalogi ni relevantna za preučevanje dejavnikov, ki vplivajo na stopnjo tolerance.

Coleman na drugi strani meni, da je socialni kapital v primerjavi z ekonomskim in človeškim kapitalom najmanj »otipljiv« oziroma najmanj očiten, saj obstaja v odnosih med ljudmi. Prav tako kot ekonomski in človeški, tudi socialni kapital deluje produktivno; skupina, v kateri vlada zaupanje, je sposobna doseči veliko več kot skupina, kjer zaupanja ni. To torej pomeni, da je socialni kapital v prvi vrsti odvisen od zaupanja do družbenega okolja. Ravno tako so pomemben del socialnega kapitala norme. Predvsem je za socialni kapital pomembna norma recipročnosti, ki omogoči, da se posameznik odreče lastnim interesom in deluje v korist skupnosti. Te norme vodijo ljudi, da delujejo za javno dobro in pripomorejo k reševanju problemov, ki se pojavljajo znotraj skupnosti. Coleman izpostavi pomen družine in religioznih organizacij. Meni, da organizacije zvišujejo stopnjo socialnega kapitala (Coleman 1998, 100–8).

Socialni kapital je namenjen javnemu dobremu in zadeva vse akterje. To Colemanovo misel povzame Putnam, ki pravi da socialni kapital posledično ne more biti privatna lastnina posameznika. Putnam podobno kot Coleman pravi, da je socialni kapital javna dobrina,

njegove značilnosti pa so zaupanje, norme, recipročnost in socialna omrežja (Putnam 1993, 170). Socialni kapital posameznikov ne more obstajati brez njihovega vključevanja v združenja, medsebojnega druženja in najpomembneje, brez zaupanja med njimi. Ravno tako socialnega kapitala ne moremo razumeti v smislu sebičnih interesov nekaterih posameznikov. Putnam je v tem kontekstu govoril o koristoljubnih posameznikih (in ne o altruistih), ki upoštevajo širše družbene potrebe (Putnam 1993, 88). Putnam pravi, da bodo ljudje pripravljene prostovoljno sodelovati v skupnosti, če bo ta skupnost posedovala visoko stopnjo socialnega kapitala. Višja kot je stopnja zaupanja, večja je možnost za kooperacijo. Socialni kapital razume v obliki omrežij, civilnega vključevanja in norm recipročnosti. Socialna omrežja so pomembna iz razloga, ker povezujejo ljudi (Putnam 1993). Socialna omrežja so v moji diplomski nalogi najpomembnejša komponenta socialnega kapitala ter pomemben dejavnik, ki vpliva na stopnjo tolerance, zato bom več o socialnih omrežij pisala v poglavju o socialnih omrežjih.

Zakaj je torej krepitev socialnega kapitala tako pomembna za družbo? Ker je osnova za izgradnjo uspešne družbe, kamor spada tudi medsebojno spoštovanje med ljudmi oz. strpnost/toleranca med ljudmi. V naslednjih dveh poglavjih se bom dotaknila dveh pomembnih komponent socialnega kapitala, zaupanja in socialnih omrežij.

3.2 ZAUPANJE

»Zaupanje je prepričanje, da je kdo sposoben, voljen narediti, kar se pričakuje; je prepričanje, da je kdo pošten, iskren; je prepričanje, da je kaj dobro in da bo dobro vplivalo na uresničitev določenih pričakovanj« (SSKJ 1995, 1637).

Avtorji različno definirajo povezanost socialnega kapitala in zaupanja. Razdelimo jih lahko v dve skupini: prvi pravijo, da je zaupanje bistveni element socialnega kapitala (na primer Coleman, Putnam, Fukuyama), drugi (Woolcock, Field) pa da je zaupanje produkt oziroma posledica socialnega kapitala (Fu 2004, 19–22). Vsem avtorjem pa je skupno, da zaupanje tesno povezujejo s socialnim kapitalom, bodisi kot vzrok, element ali posledico socialnega kapitala.

Cohen zagovarja, da je socialni kapital odvisen od zaupanja. Tako kot večina elementov socialnega kapitala je tudi zaupanje hkrati vzrok in posledica. Brez zaupanja se socialni kapital ne more razviti, saj se ne bodo vzpostavili nujno potrebni stiki. Zaupanje je torej predpogoj zdravega socialnega kapitala. Zaupanje je hkrati predpogoj, indikacija, rezultat in ugodnost socialnega kapitala, kakor tudi neposredni sodelavec drugih ugodnosti (Cohen in Prusak 2001, 29).

Tudi Igličeva se strinja da je ključnega pomena pri ustvarjanju socialnega kapitala zaupanje. Avtorica meni, da se na podlagi vzpostavljenega zaupanja tvorijo omrežja, ki so širša in redkejša in imajo boljši dostop do raznolikih virov (Iglič 2004).

Igličeva razlikuje med »specifičnim« in »posplošenim« zaupanjem (»particularised and generalised trust«). « Specifično« zaupanje se nanaša na zaupanje v socialnih stikih med sodelavci, sošolci, sočlani v združenjih in prijatelji, s katerimi se ljudje redno srečujejo in jih osebno poznajo preko službe, šol in prostovoljnih organizacij. « Posplošeno« zaupanje pa se nanaša na zaupanje ljudi na splošno, na ljudi na ulici in zaupanje v druge nacije; na ljudi, ki jih osebno ne poznajo (Iglič 2010). Igličeva ugotovi, da tisti, ki imajo visoko stopnjo splošnega zaupanja, kažejo tendenco k « specifičnemu« zaupanju, zaupanju ljudem v službah, šolah in organizacijah. V Združenih državah Amerike in zahodnih državah je «specifično« zaupanje povezano s «posplošenim« zaupanjem, kar pomeni, če je zaupanje med sodelavci in sočlani, bo tudi zaupanje ljudem na splošno. V vzhodnih Evropskih državah pa te povezave ni, saj »specifično« zaupanje ne vpliva na »posplošeno« zaupanje (Iglič 2010).

3.3 SOCIALNA OMREŽJA

Človek v vsakdanjem življenju navezuje stike in nova poznanstva, s tem pa plete mrežo. Socialna mreža je pomembna za posameznikovo osebno in družbeno življenje. Kot pravi Igličeva, je mreža skupek »relativno stabilnih vezi, ki jih posameznik vzdržuje s svojim socialnim okoljem« (Iglič 2001, 170).

Kot že omenjeno pri opredelitvi socialnega kapitala, Putnam pravi, da bodo ljudje pripravljeni prostovoljno sodelovati v skupnosti, če bo ta skupnost posedovala visoko stopnjo socialnega kapitala. Višja kot je stopnja zaupanja, večja je možnost za kooperacijo. Socialni kapital razume v obliki omrežij, civilnega vključevanja in norm recipročnosti. Socialna omrežja so

pomembna iz razloga, ker povezujejo ljudi. In ko se ta omrežja širijo, se širijo tudi zaupanje in mreže civilnega vključevanja. Bolj kot so te mreže goste, večja je možnost, da bodo ljudje med seboj sodelovali za skupno dobro (Putnam 1993, 167–73).

Socialno omrežje vključuje relativno stabilne vezi, ki jih posameznik vzdržuje s svojim socialnim okoljem. Te vezi so lahko realizirane v smislu, da posamezniku v trenutku merjenja omogočijo dostop do različnih resursov (na primer, pomoč v gospodinjstvu, sposoja avtomobila in podobno), ga povezujejo v organizacijske kontekste (v delovno okolje in prostovoljne organizacije), ali zadovoljujejo njegove potrebe po intimnosti in sociabilnosti (Iglič 2001).

Lin zagovarja, da je socialni kapital premoženje v socialnih omrežjih (Lin 2001). Tukaj lahko govorimo o vpletenosti virov v socialna omrežja. Koncept socialnega kapitala je torej »skupek dejanskih ali potencialnih virov, ki so povezani v posest trajnega socialnega omrežja ali pa v manj formalne odnose poznanstev« (Bourdieu 1980, 248).

Zelo relevanten za preučevanje študij na konkretnem primeru Jugoslavije pa je pregled režimov socialnih omrežij, saj je za jugoslovanski prostor značilna raznolikost socialne strukture. Igličeva (2001) je režime socialnih omrežij na podlagi zbranih podatkov za bivšo Jugoslavijo v sredini 1980-ih določila s pomočjo metode razvrščanja v skupine, veljavnost režimov socialnega omrežja pa se potrjuje tudi ob pregledu literature. Tako Igličeva razlikuje med privatiziranimi, diferenciranimi, organizacijskimi, prijateljskimi in delovnimi omrežji:

Privatizirana omrežja so izredno majhna in gosta, saj gre za vez med najožjimi sorodniki in člani nuklearnih družin. Vezi izven sorodniškega kroga (vezi s sosedi, prijatelji, sodelavci in člani prostovoljnih organizacij) so redke. Dominantno majhno jedro močnih vezi posamezniku ne dopušča avtonomnega socialnega življenja ločenega od samega jedra omrežja. Takšna socialna omrežja so rezultat striktnega ločevanja med privatnim in javnim med zaupanja vrednim svetom močnih vezi, ki jih posameznik vzdržuje v privatnem življenju, in oportunističnimi stiki, ki jih navezuje pri vsakdanjih aktivnostih v javnem življenju.

Diferencirana omrežja so za razliko od privatiziranih velika in v vezi njih mnogo redkejše, saj posamezniki živijo v ločenih socialnih svetovih (sorodstvenem in nesorodstvenem), ki se med seboj šibko prepletajo. Ti socialni krogi niso popolnoma izenačeni, vendar pa je razlika med

njimi manjša kot v ostalih omrežjih. Diferencirana omrežja so odprta do različnih vezi, kar pomeni da ljudje vzpostavljajo socialne vezi med sosedi, v službi, v prostovoljnih organizacijah, v šoli itd. v takih omrežjih se prepletata institucionalna (socialna vloga) in medosebna komponenta (prijateljstvo).

Prijateljska omrežja so srednje velika omrežja, v katerih igrajo pomembno vlogo socialne vezi, vzpostavljene v neformalnih socialnih kontekstih, na primer v soseskah in prostorih, ki pripadajo neorganizirani javni sferi in primarno namenjeni razvoju sociabilnosti. V teh omrežjih prevladujejo »samo prijatelji«, ki jih srečujemo izključno pri druženju v neformalni sferi. Ti prijatelji so relativno dolgotrajne vezi, največkrat pridobljene v mladosti.

Organizacijska omrežja vključujejo posebej veliko število vezi vzpostavljenih v prostovoljnih organizacijah (političnih in nepolitičnih). Vezi imajo visoko stopnjo individualizacije in personalizacije. Delovna omrežja so v veliki meri podobna prijateljskim omrežjem, le da se sociabilnost razvija na delovnem mestu namesto v lokalnih skupnostih. Vezi imajo nizko stopnjo individualizacije in personalizacije. Sodelavci so pomemben oblikovalec stališč in mnenj, čeprav so te vezi relativno šibke v primerjavi s sorodstvenimi vezmi (povzeto po Iglič 2001, 171–6).

Analiza omrežij opozarja, da ljudje nimajo le več ali manj socialnega kapitala, temveč so vpeti v različne režime socialnih omrežij (Iglič 2001). Socialna omrežja pa so tudi medij nastajanja ključnih lastnosti socialnega kapitala kot so zaupanje, recipročnost, veljavnost norm, učinkovitost sankcij, uporabnost informacij in njihova dostopnost, nadzorstvena razmerja ter vezi odgovornosti v skupini (Dragoš 2004).

V enemu od naslednjih poglavjih si bomo pogledali članstvo v prostovoljnih organizacijah kot naslednji dejavnik, ki je povezan s stopnjo tolerance v družbi, zato je pomembno ločiti formalna socialna omrežja od neformalnih. Formalna socialna omrežja se nanašajo na članstvo v organizacijah (političnih in nepolitičnih), najpogosteje pa se nanašajo na članstva v prostovoljnih organizacijah. Neformalna socialna omrežja pa se nanašajo na družinske in prijateljske vezi ter na vezi z znanci. Najnovejša ameriška raziskava »Community Benchmark Study«, pod vodstvom Roberta Putnama, sprašuje po neformalnih omrežjih in neformalnih oblikah izmenjave, v katere so vpeti posamezniki. Takšna zasnova raziskave je rezultat spoznanja, da se velik del socialnega kapitala skriva v neformalnih omrežjih, ki se

razvijajo na različnih področjih posameznikovega življenja (Iglič 2001). V neformalnih socialnih omrežjih prevladujejo močne vezi (Burt 1992). Močne vezi predstavljajo osnovo za zaupanje, močne prijateljske vezi pa so pomembne še posebej kadar govorimo o krizah in resnih primerih sprememb in nestanovitnosti (Krackhardt 1992), čemur smo priča v ekonomski krizi v 80-ih v Jugoslaviji, ter v resnih primerih sprememb, kot je bil razpad Jugoslavije.

4 DEJAVNIKI TOLERANCE

4.1 MODERNIZACIJSKE TEORIJE

Pri preučevanju dejavnikov, ki vplivajo na stopnjo tolerance, ne morem mimo socioloških teorij modernizacije in teorij etnične konkurence, ki narekujejo strukturne razlage etničnega odpora brez vrnitve k teorijam prvinskega sovraštva (Deutsch 1966; Hechter 1976). Pogledali si bomo dejavnike, ki prispevajo k variiranju nacionalne tolerance tik pred izbruhom državljanskega in vojaškega sovraštva v bivši Jugoslaviji, čeprav se teorije o konkurenci med etničnimi skupinami se bolj nanašajo k napovedovanju poznejših izbruhov nasilja kot na napovedovanje stopenj medskupinske tolerance. To odpira dileme za moderni svet, saj modernizacija vodi k višji stopnji tolerance med skupinami, ampak tudi ustvarja pogoje za konkurenco in konflikte (Hodson, Sekulic in Massey 1994).

Naraščajoča nacionalna raznolikost, posledice industrijske razvitosti ter premiki prebivalstva so v modernizacijski teoriji opredeljeni kot pomembni vzroki za povišanje stopnje tolerance. Tradicionalne etnične meje so bolj rahle, ko gre za malo kontaktov med skupinami (Allport, 1958; Belanger in Pinard 1991). Najvišja stopnja netolerance je pričakovana, kjer je najmanj stikov med osebami različnih nacionalnosti (Lipset in Rokkan 1967). Po modernizacijski teoriji naj bi mladi meščani, ljudje z visokim poklicnim statusom in visoko izobrazbo izražali višjo stopnjo tolerance. Modernizacijske teorije o etnični toleranci domnevajo, da so starejši ljudje in podeželsko prebivalstvo manj tolerantni, ker so mladi ljudje in mestno prebivalstvo bolj izpostavljeni vplivu modernizma (Olzak 1983, 367–8). Osebe, vključene v netradicionalne organizacije in združenja, bi morale biti bolj tolerantne. Močne religijske in tradicionalne vrednote imajo velik vpliv na netoleranco (Hannan 1979; Ragin 1979).

Modernizacijske teorije zagovarjajo, da nacionalna raznolikost in urbanizem vodita k višji stopnji tolerance. Ostali dejavniki, ki prispevajo k višji stopnji tolerance, so nacionalno mešane družine, udeležba v netradicionalnih družbenih in političnih organizacijah, stiki z množičnimi mediji, visoka izobrazba, belo ovratniški poklicni položaji in mladostniki. Nacionalno mešane družine vodijo k višji stopnji tolerance (Bonacich in Modell 1980).

Udeležba v političnih organizacijah, pismenost in vpetost v širšo družbo skozi branje časopisov po modernizacijski teoriji povečuje stopnjo nacionalne tolerance.¹

Dva vidika družbene stratifikacije- izobrazba in poklic, sta glavna v modernizacijski teoriji. Bolj izobraženi ljudje in ljudje, ki sodijo po poklicu med t.i. »bele ovratnike«, naj bi bili po modernizacijskem modelu bolj tolerantni. Po teoriji etnične konkurence imajo brezposelni višjo stopnjo netolerance do drugih nacionalnih skupin, zaradi povečanega tekmovanja za službe.

Modernizacijske teorije zagovarjajo, da religiozna pripadnost spodbuja netoleranco do ostalih skupin. Stopnja religioznosti je v modernizacijskih teorijah glavni negativni dejavnik, ki vpliva na stopnjo tolerance. Modernizacijske teorije vodijo k pričakovanju višje nacionalne raznolikosti in nacionalnega mešanja v republikah z višjo stopnjo tolerance do ostalih skupin.

Etnično konkurenčne teorije pa zagovarjajo, da nacionalna raznolikost in urbanizem bolj spodbujata etnično konkurenco in netoleranco kot pa toleranco. Brezposelnost pa po teorijah etnične konkurence prav tako prispeva k tekmovanju med etnijami in netoleranci. Etnično konkurenčne teorije prav tako zagovarjajo, da številčno prevladujoča skupina lahko razvije netoleranco do ostalih skupin kot del utemeljitev za prevlado (Brass 1985; Jackman 1978; Jenkins in Kposowa 1990).

Mnogi teoretiki v bivši Jugoslaviji, med njimi tudi Edvard Kardelj (1960), so bili prepričani, da bosta modernizacija in naraščajoča pomembnost racionalnih institucij oslabili nacionalne identitete. Učinkovit šolski sistem, geografska mobilnost, več komunikacije in trgovina bi lahko po tej viziji spodkopali nacionalizem (Connor 1984; Shoup 1968). Ta politična dejstva implicitno podpirajo modernizacijski pogled o morebitnem koncu etničnih konfliktov v Jugoslaviji.

¹ Časopisi in televizija so bili direktno pod nadzorom Zveze komunistov Jugoslavije do leta 1989, katerih cilj je bil spodbuditi nacionalno toleranco. Ostali mediji, kot so radio in časopisi so bili bolj svobodni. Praviloma lahko branje časopisov vpliva na višjo stopnjo nacionalne tolerance (več v Hodson, Sekulic in Massey 1994, 1547).

4.2 SOCIALNI KAPITAL

Krepitev socialnega kapitala je zelo pomembna za družino, še posebej v demokratičnih državah, predvsem zato, ker je zaupanje v institucije in medsebojno zaupanje med ljudmi osnova za izgradnjo demokracije in družbenih organizacij. Ostali razlogi so še: močan vpliv na blaginjo, gospodarsko in politično stabilnost, na kulturo in demokratične vrednote, kot so toleranca, enakost, svoboda, vpliv na srečo posameznika ter na njegovo pripravljenost za prostovoljno delo za skupnost. Socialni kapital je skratka pomemben, ker krepi sodelovanje državljanov v javnem življenju, jih tiho opozarja na izpolnjevanje obveznosti in moralnih norm, na pripadnost državi ter lojalnost skupnosti (Juričan 2007).

Socialni kapital v povezavi s civilno družbo zagotavlja socialne odnose, izmenjavo informacij in nenazadnje družbeno integracijo. Kakovost medosebnih odnosov ima odločilen vpliv na potek procesov integracije, reprodukcije in identitete. Karikirano rečeno bi brez minimalne stopnje socialnega kapitala ne bilo povezovanja med ljudmi in sladkosti partnersko zakonskih obveznosti. Torej sploh ne bi bilo ljudi-državljanov! Naj omenim, da socialni kapital (povzeto po Fukuyami 1995) zagotavljajo le določene vrednote, ki slonijo na najmanj štirih krepostih: na vzajemnosti (reciprociteti), iskrenosti, skrbi za medsebojne odnose in participaciji v javnem življenju.

Tudi analiza Pippe Norris potrjuje to tezo, da obstaja pozitivna korelacija med socialnim kapitalom in socialno toleranco. Socialni kapital povečuje socialno toleranco, saj interakcija med ljudmi v prostovoljnih organizacijah približuje posameznika ljudem, ki pripadajo različnim socialnim skupinam, imajo različne življenjske stile in stojijo za različnimi političnimi prepričanji (Iglič 2001). Analiza Pippe Norris na agregatnih podatkih za 47 dežel potrjuje to tezo (Norris 2001).

Če se navežem na pomembno komponento socialnega kapitala- zaupanje, Putnam v »Making Democracies Work« (1993) pravi, da je medsebojno zaupanje rezultat visoke socialne participacije. Trdi tudi, da sodelovanje ljudi, do katerega prihaja v avtonomnih oblikah socialnega življenja, kakršne so prostovoljne organizacije, povečuje toleranco, razumevanje in zaupanje. Prostovoljne organizacije namreč predstavljajo prav poseben tip socialne institucije, ker so prostovoljne. V kolikor predstavljajo most med različnimi socialnimi skupinami,

prispevajo tudi k zmanjševanju socialne distance in k povečevanju vsesplošnega zaupanja (Iglič 2001).

Na drugi strani pa Hart in Dekker (1999) nasprotujeta Putnamu, ter pokažeta na primeru Nizozemske, da članstvo v prostovoljnih organizacijah ne more biti poglaviten izvor socialnega kapitala in zaupanja, saj večina ljudi večji del svojega časa preživlja v drugih omrežjih in aktivnostih, ki ne pripadajo prostovoljnemu sektorju.² V povezavi (ne)strpnosti-socialni kapital, je Ikeda (2002) izvedel raziskavo na japonski populaciji in prišel do zaključka, da je zaupanje, kot bistveni element socialnega kapitala, temeljni kamen strpnosti. Vzhodna in srednja Evropa se nahajata nizko na lestvici medsebojnega zaupanja. Regija kot celota je v zadnjih desetih letih doživela porast v članstvu v prostovoljnih organizacijah, vendar to ni bistveno vplivalo na porast medsebojnega zaupanja (Iglič 2001). Visok socialni kapital je značilen za skandinavske države in na Nizozemskem, relativno visok je tudi na Islandiji. Nizek socialni kapital pa imajo južno in vzhodno evropske države, kamor sodi bivša Jugoslavija. Socialni kapital je zelo neenakomerno porazdeljen socialni vir, in njegova geografska koncentracija priča o velikem pomenu zgodovinsko-institucionalnih dejavnikov (Iglič 2004).

Socialni kapital, merjen kot članstvo v prostovoljnih organizacijah, pozitivno korelira s socialno toleranco, merjeno s klasičnimi vprašalniki o tem, katerih socialnih skupin ne bi želeli imeti za sosede (Toš 1992). Nekateri avtorji, med njimi Newton, pa močno nasprotujejo tezi, da prostovoljne organizacije prispevajo k povečevanju tolerance. Po njihovem mnenju te organizacije združujejo ljudi, ki so si podobni in ne različni, in zato prispevajo k povezljivemu (»bonding«) in ne premostljivemu (»bridging«) tipu socialnega kapitala (Newton 2001). Raziskava izvedena med desetimi lokalnimi skupnostmi v Nebraski sredi 80-ih je pokazala, da prostovoljne organizacije ohranjajo od maksimalno 89% do minimalno 35%

² Hart in Dekker sta pokazala na primeru Nizozemske, ki ima zelo razvit prostovoljni sektor, da je 85% odrasle populacije vključene v eno od prostovoljnih organizacij, vendar pa je le okoli 30% populacije aktivne v prostovoljnih organizacijah, katerih člani so (več v Hart in Dekker 1999).

populacijske heterogenosti, ko gre za socialne skupine, ločene po spolu, starosti, izobrazbi in po poklicu (McPherson in Smith-Lovin 1987).

Najbolj homogene so prostovoljne organizacije v pogledu spola in starosti, mnogo manj pa glede na izobrazbo in poklic. Medosebna omrežja populacijsko heterogenost nadalje zmanjšajo na od 68% za izobrazbo do 15% za spol. Primerjava med obema redukcijama populacijske heterogenosti pove, da je »bonding effect« prostovoljnih organizacij, o katerem govori Newton, dejansko zelo močan, da pa je članstvo v prostovoljnih organizacijah še vedno heterognejše kot članstvo v neformalnih omrežjih (Iglič 2001).

Hoogh se strinja, da je na agregatni ravni iz populacijskih raziskav sicer mogoče sklepati na negativno zvezo med članstvom v organizacijah in občutki etnocentrizma in pomanjkanjem tolerance. Vendar pa podrobnejša analiza pokaže, da je ta učinek opaziti le pri določenih organizacijah, namreč pri tistih, katerih članstvo je »višje« izobraženo. Gre za tako imenovani samo-seleksijski učinek, to so organizacije, v katere se združujejo ljudje, ki imajo predhodno že visoko stopnjo tolerance (Hoogh 2001).

V razpravah o socialnem kapitalu je običajno sprejeto, da članstvo v prostovoljnih organizacijah pozitivno vpliva na tvorbo civilnih vrednot. Kljub teoretičnim pričakovanjem, primerjalne študije pokažejo na šibko povezavo med sodelovanjem v združenjih in socialno in politično toleranco, temno stranjo socialnega kapitala (Iglič 2010). V mnogih vzhodnih in zahodnih Evropskih državah se skrbi nanašajo na pomanjkanje tolerance in vzajemnega razumevanja med različnimi etnijami, religijami in političnimi skupinami. Javni izbruhi intolerance so spoznani kot simptomi splošnega poslabšanja civilnih norm in javne morale v sodobnih demokracijah. Teorije socialnega kapitala s poudarkom na močni civilni družbi in prostovoljnimi organizacijami nudijo odgovore političnim akterjem, ki se ukvarjajo s tem, kako rešiti probleme netolerance in medskupinskega nasilja (Iglič 2010). A po mnenju Iglíčeve kmalu postane jasno, da krepitev civilne družbe ni nujno najbolj učinkovita pot za rešitev problemov in socialno povezanost ter da ta strategija ne prinaša enakih rezultatov pod vsemi pogoji. Avtorica ugotovi, da je vpliv združenj na toleranco dvoumen, po eni strani prinaša pozitiven, po drugi pa negativen vpliv. Razlog, da prostovoljni sektor v vzhodni in centralni Evropi ustvarja negativne rezultate, je po njenem mnenju v tem, da se med močnim društvenim življenjem krepijo tradicionalno šibke civilne družbe. Vzhodni Evropejci zaupajo tistim, ki jih poznajo (Rose v Iglič, 2010), kar po avtoričinem mnenju pomeni, da krepitev

socialnih omrežij v pogojih nizke stopnje zaupanja lahko ustvarja bolj zaprto in netolerantno družbo (Iglič 2010). V Vzhodni Evropi večina združenj obsega »specifično« zaupanje, kjer ljudje zaupajo drug drugim, ne pa ljudem na splošno. V tej situaciji prostovoljne organizacije ne delujejo kot »šole demokracije«, kot bi morale, in ne prispevajo k dvigu tolerance, ampak celo k nestrpnosti med člani. Igličeva v svojem delu *Voluntary Associations and Tolerance: an Ambiguous Relationship* pride do zaključka, da bi združenja morala biti smatrana kot socialni konteksti, v katerih so procesi gradnje medosebnega zaupanja in političnega vpliva odgovorni za ustvarjanje civilnih in ne-civilnih orientacij pri članih združenj (Iglič 2010).

Opažam, da vpliv prostovoljnih organizacij na stopnjo tolerance ne igra vloge pri mojem raziskovalnem vprašanju na primeru bivše Jugoslavije. Namreč raziskav, ki bi ugotavljale in merile povezanost med stopnjo tolerance in članstvom v prostovoljnih organizacijah v času bivše Jugoslavije, ni. Zato se prostovoljnim organizacijam kot enemu izmed dejavnikov ne bom več posvečala. Kar pa odpira zanimivo vprašanje, in sicer, ali je morda članstvo v prostovoljnih organizacij vplivalo na stopnjo tolerance v bivši Jugoslaviji, a le to ni bilo merjeno?

5 TOLERANCA IN VZHODNA EVROPA

V tuji literaturi pogosto zasledimo definicije, teorije in raziskave tolerance v smislu »politične tolerance« (»political tolerance«), kar je za opredelitev tolerance v moji diplomski nalogi zelo smiselna in relevantna definicija. V tem poglavju si bomo pogledali toleranco v Vzhodni Evropi v primerjavi s toleranco na Zahodu.

Paxtonova in Marquart- Pyatt-ova v *In Principle and Practice: Learning Political Tolerance in Eastern and Western Europe (2007)* govorita o politični toleranci kot glavni demokratični vrednoti za razvoj uspešne in zdrave demokracije. Študija vključuje v opredelitvi tolerance socialno, etnično in politično toleranco, katere se po mojem mnenju medsebojno prepletajo, povezujejo in dopolnjujejo.

Zgodnje študije o politični toleranci zajemajo le ZDA in nekaj drugih Zahodnih držav, katere so raziskovali avtorji kot so Nunn, Stouffer, Sullivan, Piereson, Marcus, itd. Po padcu komunizma, je zanimanje za preučevanje tolerance v Vzhodni Evropi naraslo s študijami v Rusiji, na Poljskem in še v nekaterih nekdanjih komunističnih režimih. Zelo malo raziskav pa je direktno primerjalo novo nastale demokratične države z že vzpostavljenimi demokratičnimi sistemi na Zahodu (Paxton in Marquart- Pyatt 2007).

Po mnenju Snidermana in Bahry-ja je socialna toleranca tesno povezana s politično toleranco (Sniderman in Bahry v Paxton in Marquart- Pyatt 2007). Študije o etnični toleranci pa močno zadevajo predsodke in stereotipe, bolj kot razsežnost civilne svobode skupin. Študije o etnični toleranci v Vzhodni Evropi najpogosteje vključujejo preučevanje držav kot so Bolgarija, Romunija in države bivše Jugoslavije. Slednje so preučevali Hodson, Sekulic in Massey 1994 ter Kunovich in Hodson 1999, na kar se bom v naslednjih poglavjih najbolj osredotočila. Druge študije o toleranci pa obravnavajo samo politično toleranco, v ožjem pomenu.

V novo nastajajočih demokracijah, po mnenju Paxtonove in Marquart- Pyatt-ove, morajo državljani tolerirati poglede in stališča nasprotne politične stranke ali skupine, za doseg metodičnih prenosov moči na zaporednih volitvah. To je po njunem mnenju zelo pomembno, čeprav nekateri raziskovalci na tem področju obravnavajo toleranco izven okvira vzpostavljanja demokracije. Avtorici primerjata politično toleranco v 14-ih državah, od tega primerjata toleranco v 8-ih Vzhodnih evropskih državah, 5-ih Zahodnih državah in Združenih državah Amerike. Predmet preučevanja so bile naslednje države: ZDA, Zahodna Nemčija,

Španija, Švedska, Finska, Švica, Vzhodna Nemčija, Slovenija, Bolgarija, Poljska, Makedonija, Hrvaška, Bosna in Srbija s Črno goro (Paxton in Marquart- Pyatt 2007).

Dokazali sta, da so najbolj pomembne ravni tolerance nižje v novih demokratičnih državah v Vzhodni Evropi, kot v Zahodnih državah. Testirali sta, če so vzpostavljene individualne ravni teorij o toleranci replicirane skozi širok razpon med novimi in starimi demokracijami. Skozi teorijo sta ugotovili, da modeli tolerance delujejo drugače v različnih državah, vendar da je na splošno stopnja tolerance nižja v novih demokratičnih državah v Vzhodni Evropi. Nižja stopnja tolerance v Vzhodni Evropi je po njunem mnenju rezultat pomanjkanja izkušenj z demokracijo, zato se državljani niso naučili kako te demokratične vrednote prenesti v tolerantnost. Namreč države Vzhodne Evrope so leta 1995 večinoma imele le 5 let izkušenj z demokracijo. Skozi zgodnjo tranzicijo v Vzhodni Evropi nizko stopnjo politične tolerance – odgovor na spreminjajoče se politične in ekonomske razmere.

Stopnja tolerance v Vzhodni Evropi je po njunem mnenju višja pri posameznikih, ki so se izobraževali v demokratičnih sistemih, kot pri tistih, ki so se izobraževali v manj demokratičnih sistemih v istem obdobju (Paxton in Marquart-Pyatt 2007).

Torej lahko sklepamo, da prihaja do razlik glede tolerantnosti na podlagi generacijskih razlik in s tem izobraževanja ter življenja v različnih sistemih. Na drugi strani so na Zahodu, kjer demokracija zadosti dolgo obstaja, "vsi" državljani izobraženi znotraj demokracije in zato tu nebi smelo starostne razlike vplivati na tolerantnost, kar pa je v Vzhodni Evropi zelo močan dejavnik, ki vpliva na toleranco. V Vzhodni Evropi ločimo tri starostne skupine. Prva starostna skupina so posamezniki, ki so se vsaj eno leto izobraževali v obdobju demokracije (18- 24 let starosti). Druga starostna skupina so posamezniki, ki so se vsaj eno leto izobraževali v času Sovjetske zveze (25- 44 let starosti). Tretja starostna skupina pa so tisti, ki se nikoli niso izobraževali v demokratičnem sistemu (45+). Če primerjamo te tri starostne skupine ugotovimo, da se razlikujejo v stopnjah tolerance. Tretja skupina starostnikov, nad 45 let, je najmanj tolerantna, medtem ko je prva skupina starostnikov najbolj tolerantna med vsemi tremi skupinami. Torej v Vzhodni Evropi starostne razlike vplivajo na različne stopnje tolerance glede na izkušnje z demokratičnimi ali bolj totalitarističnimi sistemi. Zato pa v ZDA na toleranco bolj vplivajo dejavniki kot so izobrazba, spol, religija in politična ideologija. Če strnem ugotovitve avtoric je toleranca nižja v Vzhodni kot v Zahodni Evropi, saj v Vzhodni Evropi starostne razlike katere vplivajo na tolerantnost posameznikov. Izobrazba ima močan

vpliv na politično toleranco, saj vpliva na višjo stopnjo tolerance. S tem se strinja tudi Stouffer (1955), ki v svojem delu o toleranci identificira izobrazbo kot ključni znak tolerance.

Teorije o toleranci zagovarjajo, da se moramo politične tolerance naučiti, ker je to zahteven koncept. Tolerance se lahko nauči skozi stike z raznolikimi skupinami ali skozi kontakte s socializacijskimi institucijami. Interakcija med člani različnih skupin pomaga ljudem razumeti drugačne, v angleščini "the other", in vodi k naraščanju tolerantnosti (Allport v Paxton in Marquart-Pyatt 2007).

Stouffer (1955) v svojem delu o toleranci identificira izobrazbo kot ključni znak tolerance. Vpliv izobrazbe na stopnjo tolerance se pojavlja v mnogih študijah, nekateri raziskovalci npr. Jackman pa nasprotujejo povezavi med izobrazbo in stopnjo tolerance, priznavajo pa, da je lahko izobrazba podpora za toleranco. Na splošno naj bi višja stopnja izobrazbe vodila k višji stopnji tolerance. Na stopnjo tolerance vplivajo tudi različne demografske spremenljivke kot so starost, spol in religija. Stouffer (1955) zagovarja, da so mlajše osebe bolj tolerantne in da toleranca upada z leti. Prav tako zagovarja, da so ženske manj tolerantne kot moški.

Na splošno so Zahodne države bolj tolerantne kot Vzhodne Evropske države, po vseh kategorijah preučevanja (povzeto po Paxton in Marquart-Pyatt 2007).

6 NACIONALNA TOLERANCA V BIVŠI JUGOSLAVIJI

V tem poglavju bom povzela podatke iz dveh raziskav, raziskave Kvaliteta življenja v okviru Inštituta za sociologijo 1987 ter raziskave o Nacionalni toleranci v bivši Jugoslaviji leta 1989.

Za lažje razumevanje nacionalne (ne)tolerance v bivši Jugoslaviji je treba poznati pomembna zgodovinska in politična ozadja. V socialistični Jugoslaviji je ZKJ eksplicitno zahtevala zmanjšanje kulturnih delitev dela z različnimi nacionalnostmi (Denitch 1990; Massey, Hodson in Sekulic 1992).

Državna politika je podpirala multinacionalno državo, a je vsebovala veliko kontradiktornih elementov, namreč izražanje nacionalističnih čustev je bilo dovoljeno s strani politike. Stari nacionalni slogani in tradicionalna nacionalna čustva so bila široko izražena med intelektualci in ostalimi skupinami poleg Komunistične partije. Tradicionalni nacionalni cilji so hitro postali del Komunistične partije, del njenih ideologij in strategij. A politični center, s Titom na čelu, je bil previden in je razlikoval med decentralizacijo pod Komunistično partijo in spontano narodno mobilizacijo (Warvick in Cohen, 1985). Titova politika neodvisnosti za novo imenovane narode je bila vedno znotraj ogrodja komunistične partije. Tako so muslimanom omogočili ločeno formalno nacionalno identifikacijo. Takrat se je za to odločitev potegovala Federativna politična stranka.

Večina etničnih skupin v Jugoslaviji izhaja iz etničnih Slovanov. Večina ljudi v bivši Jugoslaviji je imela skupen izvor, govorili so isti jezik, podobno so se oblačili, jedli, prav tako so imeli podoben življenjski slog. Skratka kulture jugoslovanskih narodov so si bile zelo podobne. Zagotovo so obstajale verske razlike, a obstaja malo dokazov, da so verske razlike same po sebi vplivale na razlikujoče se nacionalistične trditve (Remet 1984).

Poleg Slovanskih narodov so v Jugoslaviji obstajali tudi Neslovanski narodi (Romi in Židje) in druge nacionalne skupine kot so Albanski Muslimani na Kosovu in Makedoniji, Madžari, Slovaki in Romuni v Vojvodini in nekaj tisoče Turkov, Italijanov, Poljakov, Rusov, Nemcev in Ukrajincev (Petrović 1983).

V jugoslovanskih popisih prebivalstva so ljudje opredeljevali svojo nacionalnost ali svoj nacionalni izvor. Tisti, ki so se opredelili kot "Jugoslovani" so jih smatrali kot neopredeljene (brez narodnosti). Vsi Slovanski narodi so imeli Jugoslavijo za svojo materno državo. Albanci, Madžari, Turki so bili le živeči v Jugoslaviji, materno državo pa so imeli drugje. Romi so bili izključeni iz te kategorije. Torej je bila pripadnost materni državi identificirana skozi koncept državljanstva. Vsi so bili jugoslovanski državljani, le različnih nacionalnih identitet.

Srbi so predstavljali 63,3% od takratnih 23 milijonov ljudi v Jugoslaviji, leta 1981. Večina jih je živela v Srbiji, v BiH, na Hrvaškem ter na Kosovu. Muslimani so bili večinoma skoncentrirani v BiH, ter manjši del v Srbiji. Slovenci so bili skoncentrirani v Sloveniji, Makedonci pa v Makedoniji. Tri četrtine Hrvatov je živelo na Hrvaškem, ostali pa v BiH in v Srbiji. Albanci so bili večinoma skoncentrirani na Kosovu in v Makedoniji.

Vojvodina in Bosna sta bili najbolj nacionalno heterogeni regiji v Jugoslaviji. V Vojvodini je bilo 54,4% Srbov, v Bosni pa 39,5% Muslimanov, nobena nacionalnost pa ni prevladovala. Najbolj homogena med vsemi republikami pa je bila Slovenija (Statistički Godišnjak Jugoslavije 1987, 449).

Stopnja populacijske etnične heterogenosti v različnih republikah bivše Jugoslavije predstavlja strukturni okvir, znotraj katerega se odvijajo procesi homofilije. Heterogenost je bila najvišja v Bosni in Hercegovini in Vojvodini, kjer ni nobena etnična skupina predstavljala večine prebivalstva. Srednje velika heterogenost je bila značilna za Hrvaško in Makedonijo, ki sta imeli večinsko prebivalstvo z relativno številčno etnično manjšino. Nizko stopnjo heterogenosti je najti v Sloveniji in ožji Srbiji, ki nista imeli večjih etničnih manjšin (Iglič 2001).

Igličeva pravi, da tako etnična toleranca kot tudi etnična homofilija v omrežjih odsevata strukturno heterogenost populacije. Republike z bolj etnično raznoliko populacijo so bile bolj tolerantne do drugih etničnih skupin v svojih stališčih, in so imele bolj heterogena omrežja. Toleranca in etnična heterogenost omrežij sta najvišji v Bosni in Hercegovini in najnižji v Sloveniji (Iglič 2001).

V Bosni in Hercegovini se stopnja homofilije razlikuje v odvisnosti od režima socialnih omrežij. Igličeva ugotovi, da je etnična homofilija najvišja v privatiziranih in najnižja v

diferenciranih omrežjih. Najbolj razširjen tip socialnega omrežja v Jugoslaviji sredi 1980-ih so bila privatizirana omrežja. Kar 40% populacije je imelo tak omrežni režim. Drugi najbolj pogosti tip omrežja so bila prijateljska omrežja, ki v svoji strukturi spominjajo na skupnost. Ta omrežni sistem je bil značilen za 30% populacije. Tretji najbolj razširjeni režim socialnih omrežij pa so bila diferencirana omrežja. Preostala dva tipa omrežij- delovno in organizacijsko omrežje, pa sta bila značilna le za manjši del populacije, delovno omrežje 8% in organizacijsko omrežje 3% populacije (Iglič 2001, 172).

Igličeva je zaključila, da je omrežni režim v veliki meri vplival na socialno izolacijo etničnih skupin v tej republiki. Toleranca, merjena kot dejanska socialna integracija različnih socialnih skupin, je po njenem mnenju pogojena z režimom oziroma odprtostjo socialnih omrežij (Iglič 2001, 179).

V raziskavi Kvaliteta življenja je bil uporabljen generator imen, ki so ga razvili v ameriškem General Social Surveyu v sredini osemdesetih (Iglič o raziskavi Kvaliteta življenja v Socialni kapital, socialna omrežja in politično vedenje: empirična študija 2001,

170). Anketiranim osebam je bilo zastavljeno vprašanje: »S katerimi osebami ste se v zadnjih šestih mesecih pogovarjali o za vas pomembnih zadevah?« Podatki o jugoslovanskih socialnih omrežjih v deskriptivni analizi so pokazali izredno visoko stopnjo variabilnosti glede na primerljive študije v drugih državah (Vzhodna Nemčija, ZDA) (prav tam).

V privatiziranem omrežju se oporno omrežje prekriva z jedrom omrežja. Socialni stiki v družini in ožjem sorodstvu nudijo tako emocionalno, kot tudi večino instrumentalne in finančne pomoči. Edina oporna vez z okoljem je šibka prijateljska vez, ki je izvor finančne pomoči. To je prišlo posebej do izraza v Jugoslaviji v sredini osemdesetih ob velikem padcu življenjskega standarda in majhnem institucionalnem zaledju pri reševanju teh problemov. Primerljivi podatki kažejo na zelo velik pomen neformalnih vezi za pridobivanje finančnih sredstev v Jugoslaviji v tem obdobju (Iglič 2001).

Raziskava Nacionalna toleranca v bivši Jugoslaviji analizira vzorce tolerance med narodnostmi v bivši Jugoslaviji. Višja stopnja tolerance je med urbanimi prebivalci iz nacionalno raznolikih republik in med tistimi, ki so iz nacionalno mešanih zakonov. Nižja toleranca pa je med ljudmi z močnim religijskim ozadjem, ki podpirajo modernizacijsko teorijo o etničnih odnosih. Povezava brezposelnosti z netoleranco in izbruhi nasilja na

območjih z visoko nacionalno raznolikostjo potrjuje teorije o tekmovanju med etničnimi skupinami. Elementi modernizma povečujejo stopnjo tolerance ampak zvišujejo možnost, da pride do etničnega konflikta. Tu pride do človeške dileme kako ohraniti koristi modernizma za povečanje stikov in tolerance med skupinami z izogibanjem teh potencialnih tragičnih posledic.

Padec komunizma v Vzhodni Evropi so spremljali izbruhi etnične in nacionalistične politične aktivnosti (Dobbs 1991; Pfaff 1992). Ko etnične in nacionalne identitete nudijo podlago za politično solidarnost istočasno obstaja možnost za konflikt med narodnostmi v nekaterih delih regije. Ta konflikt je bil vidno prisoten v Republikah bivše Jugoslavije, še posebej v Sloveniji, na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini.

Nacionalna raznolikost je bila v raziskavi Nacionalna toleranca v bivši Jugoslaviji merjena z Indeksom kvalitativne variacije. Raziskava je izvajal Jugoslovanski inštitut za družbene raziskave konec leta 1989 in začetek leta 1990 po vseh republikah (Hodson, Sekulic in Massey 1994). Pomembni faktorji, ki so bili upoštevani v raziskavi, so bili demografski faktorji, družbeni status, družbena participacija in religioznost. Demografski faktorji si vključevali starost, rojstno mesto in mesto trenutnega prebivanja, nacionalno mešane zakone in zakonski status. Anketirancem je bilo postavljeno vprašanje, kje so bili rojeni- na vasi, v vaškem središču, v mestu, v mestnem jedru, v velemestu, regionalnem centru ter so bili podobno vprašani tudi glede trenutnega bivališča. Največ anketiranih je bilo rojeno na vasi, z mediano med vaškimi središči in mesti. Trenutno bivališče je bilo tudi v vasi ampak procent ljudi, ki je živel v mestih je dramatično naraščal. V raziskavi je bilo 8% anketirancev in nacionalno mešanih zakonov in 8% je bilo v nacionalno mešanem zakonu. 71% anketiranih je bilo opredeljenih kot poročenih. Izobrazba je opredeljena kot starost ob zaključku šolanja in povprečje po desetem letu starosti. Poklic pa je bil opredeljen v devetih kategorijah: profesionalci, menedžerji (direktorji, upravniki, načelniki, poslovodje), uradniki, policisti, trgovci, industrijski delavci, kmetje, brezposelni in upokojenci. Uporabljeni so bili trije viri podatkov za preučevanje politične vpletenosti: članstvo v Zveza komunistov Jugoslavije³, članstvo v organizaciji na delovnem mestu (workplace organizations), članstvo v

³ Zveza komunistov Jugoslavije (srbohrvaško Savez komunista Jugoslavije; kratica ZKJ) je bila družbenopolitična organizacija, ki je nastala novembra 1952 s preimenovanjem dotedanje Komunistične partije Jugoslavije. Ukinjena je bila leta 1989, leta 1990 pa se je preoblikovala v Stranko demokratične prenovne (Vir: http://sl.wikipedia.org/wiki/Zveza_komunistov_Jugoslavije).

organizacijah v skupnosti (community organizations). Članstvo v ZKJ je bil široko razpšen status, saj člani niso nujno imeli elitnega položaja, in niso nujno nesorazmerno uživali privilegije, ki bi jim pa moč lahko lahko priskrbela. Vseeno pa je članstvo v ZKJ prineslo večjo zavezo k izpolnjevanju narodnih ciljev, med katerimi je bila tudi toleranca do različnih nacionalnosti in s tem podpora multinacionalni državi (Hodson, Sekulic in Massey 1994). Okoli 34% anketirancev je bilo ali pa so bili v preteklosti člani ZKJ. Okoli 18% anketiranih je bilo članov v organizaciji na delovnem mestu in 20% je bilo članov v organizacijah v skupnosti. Na religiozno pripadnost se je nanašalo pet vprašanj, kjer so anketiranci dajali odgovore v obliki tristopenjske lestvice. Anketiranci so odgovarjali na vprašanja o stopnji verovanja v Boga, v posmrtno življenje, o ideji, da je Bog ustvaril svet. Spraševali so jih tudi, kako pogosto se udeležujejo verskih obredov ter če otroci obiskujejo verske šole.

V raziskavi Nacionalna toleranca v bivši Jugoslaviji, so avtorji ugotavljali dejavnike, ki vplivajo na različne stopnje tolerance in netolerance med narodnostmi v bivši Jugoslaviji, kar je osrednje raziskovalno vprašanje v moji diplomski nalogi.

V raziskavi sta se potrdili obe teoriji, modernizacijska in teorija etnične konkurence. Močna povezava med vero in netoleranco, potrjuje ključno načelo modernizacijske teorije. V raziskavi se je izkazalo, da ima izobrazba majhen vpliv na netoleranco, poklicne razlike pa so tudi šibko povezane s toleranco. Mešane zakonske zveze, urbanizem, družbena participacija (socialna omrežja) in upad religij pa so se izkazali kot najpomembnejši dejavniki, ki povečujejo stopnjo tolerance. Bolj netolerantni so mladi ljudje in tisti, ljudje, ki veliko berejo časopise. Lahko bi rekli, da je ta rezultat unikaten za Jugoslavijo, saj je v tem času na medije imela vpliv Komunistična partija⁴, starejši ljudje pa so v tem času sanjali o enotni Jugoslaviji (Hodson, Sekulic in Massey 1994).

⁴ Komunistična partija Jugoslavije (kratica KPJ) je bila jugoslovanska politična stranka, ki je nastala leta 1919. Med drugo svetovno vojno je prevzela vodilno politično vlogo. Po drugi svetovni vojni je bila KPJ razdeljena na Komunistično partijo Slovenije, Komunistično partijo Hrvaške, Komunistično partijo Bosne in Hercegovine, Komunistično partijo Srbije, Komunistično partijo Črne Gore in Komunistično partijo Makedonije. V vseh novo ustanovljenih republikah so komunisti prevzeli oblast, uvedli diktaturo in prepovedali delovanje vseh drugih političnih strank. Stranka se je leta 1952 preimenovala v Zvezo komunistov Jugoslavije. Z razpadom Socialistične federativne republike Jugoslavije je leta 1991 razpadla tudi Zveza komunistov Jugoslavije (Vir: http://sl.wikipedia.org/wiki/Komunisti%C4%8Dna_partija_Jugoslavije).

Zelo pomemben dejavnik, ki je vplival na netoleranco, pa je bila brezposelnost, kar je potrdilo teorijo etnične konkurence (Hodson, Sekulic in Massey 1994). V raziskavi avtorji pridejo do spoznanja, da je do najhujših sporov prišlo tam, kjer je bila nacionalna toleranca najvišja. Ugotovljeno je bilo, da je bila najvišja stopnja netolerance na Kosovu in v Sloveniji, kar kaže na to, da razlage ekonomskih razlik⁵ in odnosov med revnejšimi in bolj naprednimi regijami, niso najbolj primerne za razlago nacionalne tolerance (Schrenk, Ardalan in el Tatawy 1979).

Najvišja stopnja tolerance je bila ugotovljena v Bosni in Hercegovini in Vojvodini, ter naprej po vrstnem redu na Hrvaškem, Črni Gori, Srbiji, Makadoniji, Sloveniji in na Kosovu (Hodson, Sekulic in Massey 1994).

Povprečna stopnja tolerance se je v republikah bivše Jugoslavije se je leta 1989 gibala med 1.71 in 3.88 na 5 stopenjski lestvici. Kot že omenjeno, je bila najvišja stopnja tolerance ugotovljena v Bosni in Hercegovini in Vojvodini, kjer je bil indeks raznolikosti tudi največji. Stopnja tolerance v BiH je znašala kar 3.88, v Vojvodini pa 3,83. Stopnja tolerance v vseh republikah je premosorazmerna s stopnjo nacionalne raznolikosti, torej najvišja stopnja tolerance je v tistih republikah, kjer je najvišja etnična raznolikost (Kosovo, Makedonija) (Hodson, Sekulic in Massey 1994, 1548).

Močna povezava med raznolikostjo in toleranco potrjuje osrednje načelo modernizacijske teorije, ki zagovarja, da raznolikost in medskupinski stiki zvišujejo stopnjo tolerance. Večinsko prebivalstvo povzroča nižjo stopnjo tolerance v republiki, kar pa potrjuje teorijo etnične konkurence, ki zagovarja da lahko dominantna skupina izraža bolj etnično ali nacionalno netoleranco z namenom doseči prevlado. Starost je imela v državah bivše Jugoslavije pomemben vpliv na stopnjo tolerance. Starejši ljudje so bili spoznani za bolj tolerantne od mlajših ljudi, kar zveni dokaj protislovno s tem, da so mlajši ljudje nosilci modernizacijskega procesa, ki vodi k višji stopnji tolerance. S tem se ne potrdi Paxton-ova in Marquatt-ova teza, da v Vzhodni Evropi vplivajo na stopnjo tolerance izkušnje z demokratičnimi vrednotami. Po njunem mnenju so starejši prebivalci, ki so niso izobraževali

⁵ Slovenija je bila v bivši Jugoslaviji najrazvitejša v primerjavi z drugimi državami znotraj bivše Jugoslavije.

Ekonomska razvitost je sledila skoraj sistematično, od severa proti jugu, od najrazvitejše, najbogatejše, do najmanj razvite, najrevnejše regije. Tako je bila Slovenija najbogatejša republika, Kosovo in Makedonija na jugu pa najrevnejši regiji (Schrenk, Ardalan in el Tatawy 1979).

v demokratičnih sistemih, manj tolerantni, kar pa ne velja v primeru Jugoslavije. Prav tako se s tem zavrže tudi Stoufferjeva teza, da so mlajše osebe bolj tolerantne in da toleranca upada z leti. Hodson, Sekulic in Massey so ugotovili, da so meščani bolj tolerantni kot prebivalci z vasi ali podeželskega območja (Hodson, Sekulic in Massey 1994, 1550).

To spoznanje pa potrjuje Ingelhart, ki pravi da so mlajši, bolj izobraženi deli prebivalstva v sodobnih družbah strpnejši do etničnih manjšin in novih življenjskih slogov. Vendar pravi, da so v tem delu prebivalstva pomembne razlike: mladi v gospodarsko in politično stabilnih državah so občutno strpnejši do drugačnih, mladi v gospodarsko stagnirajočih in politično nestabilnih družbah pa so, nasprotno, manj strpni kot preostalo prebivalstvo (Inglehart 1997, 248). To potrjuje rezultat raziskave, da so bili v bivši Jugoslaviji starejši spoznani kot bolj tolerantni od mlajših prebivalcev.

Hodson, Sekulic in Massey so ugotovili, da so meščani bolj tolerantni kot prebivalci z vasi ali podeželskega območja (Hodson, Sekulic in Massey 1994, 1550). Družbeni status ima šibek vpliv na stopnjo tolerance, namreč večji vpliv na stopno tolerance imajo nacionalna sestava, družbena participacija (socialna omrežja) in religijski faktorji. Izobrazba je bila zaznana kot dejavnik, ki zvišuje stopnjo tolerance, zanimivo pa je da so bili prodajalci in kmetje spoznani kot bolj tolerantni od industrijskih in gradbenih delavcev, najnižja stopnja tolerance pa je bila zaznana med managerji. Glede na družbeni položaj pa je presenetljivo, da je bila najnižja stopnja tolerance do drugih nacionalnih skupin pri brezposelnih ljudeh. Udeležba v državnih in delovnih organizacijah je zviševala stopnjo tolerance, kar zopet potrjuje modernizacijsko teorijo. Udeležba v Komunistični pa se je glede vpliva na stopnjo tolerance izkazala kot nevtralen dejavnik, izkazalo se je da ni imela ne pozitivnega ne negativnega vpliva na toleranco. Te ugotovitve so si dokaj nasprotujoče s strankarskim govorništvo na zvezni ravni, ter poudarjajo pomembnost nacionalnih čustev in voditeljev v republiških strankarskih politikah v obdobju pred razpadom Jugoslavije (Hodson, Sekulic in Massey 1994). Branje časopisov ima praviloma negativen učinek na stopnjo tolerance, to avtorji povezujejo z nadzorom ključnih organov na republiški ravni, ki je bil v rokah tistih, ki so sočustvovali z nacionalističnimi čustvi, pred razpadom Jugoslavije.

Religioznost se je pokazala kot največji in najpomembnejši dejavnik, ki je vplival negativno na stopnjo tolerance med ljudmi, kar krepko potrjuje modernizacijske hipoteze, da

tradicionalne religijske prepričanja ustvarjajo podlago za nacionalno in etnično toleranco (Hodson, Sekulic in Massey 1994).

Srbi so bili bolj tolerantni kot manjšinska skupina v Bosni ter na Hrvaškem, kot so v Srbiji, kjer so večinska skupina. To je veljalo enako za Hrvate, ki so živeli v Sloveniji, in Hrvate, ki so živeli na Hrvaškem, ki je bila bolj nacionalno raznolika ter v povezavi s tem tolerantna republika. Kot najbolj tolerantna skupina v bivši Jugoslaviji so se pokazali Muslimani v Bosni in Hercegovini ter Srbska in Madžarska manjšina v etnično raznoliki Bosni, Vojvodini in na Hrvaškem. Slovenija, Makedonija in Kosovo, kjer je imelo nacionalno večinsko prebivalstvo delež nad 90%, so imele najnižjo stopnjo tolerance.

Intoleranca je bila visoka v relativno homogeni Sloveniji, ki pa se je od Jugoslavije odcepila z minimalnim konfliktom. Ironično, na Hrvaškem, kjer je bila stopnja tolerance višja, so bili konflikti bolj intenzivni. Konflikti pa so bili najbolj brutalni in so najdalj časa trajali v Bosni in Hercegovini, kjer je bila stopnja tolerance na najvišji stopnji (Hodson, Sekulic in Massey 1994). Konflikte, ki so nastali pri odcepitvi od Jugoslavije, bi razložila takole: Slovenija je bila etnično homogena, zato znotraj države ni bilo boja za oblast. Zato kljub nizki toleranci konfliktov skoraj ni bilo. Hrvaška je že bolj etnično heterogene, saj je prišlo do največjega spora v Krajini- med Hrvati in Srbi. V Bosni in Hercegovini pa so bili konflikti najbolj intenzivni in brutalni, kot so se izrazili Hodson, Massey in Sekulic, saj je prišlo do konflikta med tremi nacijami, živečimi v eni državi. Torej na konflikte v vojni in osamosvojitvah bolj vpliva etnična heterogenost kot pa stopnja tolerance, ki jo ti prebivalci imajo. V literaturi sem našla tri teoretike, ki potrjuje in razširijo mojo tezo. Hechter (1987) ter Olzak in Nagel (1986) pravijo, da heterogenost vodi do obeh- konflikta in to tolerance. Heterogenost vodi do povečanja stopnje tolerance prek stikov med različnimi narodnostmi, istočasno pa ustvarja pogoje tekmovalnosti. Res je ironično, da so faktorji, ki najbolj vplivajo na toleranco (nacionalna raznolikost ter mešane zakonske skupnosti), objekti napada politik etničnega čiščenja. Narodnostne manjšine pa so pogosto žrtve predsodkov in diskriminacije, predvsem v etnično homogenih državah, kjer je visoka stopnja netolerance (Slovenija, Makedonija). Politika multinacionalizma, z ZKJ na čelu, je dajala velik pomen nacionalnim identitetam. Nacionalizem se je v Vzhodni Evropi pokazal kot doktrina, ki se je pojavila po padcu socialističnih režimov (Hodson, Sekulic in Massey 1994).

Na višjo stopno tolerance so vplivale tudi spremembe, ki jih je prinesel modernizem. Nekateri vidiki modernizma pa so ustvarili tekmovanje med različnimi etničnimi skupinami in konflikt prek ekonomskih in političnih vrednot. Vpliv modernizma je torej kontradiktoren.

7 SKLEP

Če strnem dve teoretični ugotovitvi, bi izpostavila da je za jugoslovanski prostor (ter na splošno za Vzhodno Evropo) v primerjavi z Zahodnimi državami značilna nizka stopnja socialnega kapitala ter nizka stopnja tolerance. Igličeva ugotovi, da je visok socialni kapital značilen za zahodne države, nizek socialni kapital pa imajo južno in vzhodno evropske države, kamor sodi bivša Jugoslavija. Paxton-ova in Marquart- Pyatt-ova pa dokazeta, da modeli tolerance sicer delujejo drugače v različnih državah, vendar da je na splošno stopnja tolerance nižja v novih demokratičnih državah v Vzhodni Evropi, kamor sodi bivša Jugoslavija. Po njunem mnenju je stopnja tolerance v na novo nastalih demokratičnih državah rezultat pomanjkanja izkušenj z demokracijo, zato se državljani niso naučili kako te demokratične vrednote prenesti v tolerantnost.

V diplomski nalogi so me zanimali dejavniki, ki na splošno vplivajo na stopnjo tolerance v družbi, med njimi tudi socialni kapital, nato pa dejavniki, ki so najbolj vplivali na stopnjo tolerance v bivši Jugoslaviji. Obe postavljeni tezi lahko na podlagi teorije in obstoječih raziskav potrdim. Prvo tezo, da socialni kapital povečuje socialno toleranco, lahko potrdim, saj teoretiki kot so Juričan, Igličeva, Putnam in drugi potrjujejo pozitivno korelacijo med socialnim kapitalom in socialno toleranco. Socialni kapital močno povečuje in vpliva na kulturo in demokratične vrednote, kot so toleranca, enakost, svoboda in podobno. Putnam trdi, da sodelovanje ljudi, do katerega prihaja v avtonomnih oblikah socialnega življenja, povečuje toleranco, razumevanje in zaupanje, čeprav se omenjeni avtor v svojih delih bolj nanaša na prostovoljne organizacije. Ugotovila sem, da socialni kapital, merjen kot članstvo v prostovoljnih organizacijah pozitivno korelira s socialno toleranco. Vendar pa članstvo v prostovoljnih organizacijah ne more biti poglavitni izvor socialnega kapitala in zaupanja, saj večina ljudi večji del svojega časa preživlja v drugih omrežjih in aktivnostih, ki ne pripadajo prostovoljnemu sektorju. Prebivalstvo v Jugoslaviji je bilo bolj vpeto v neformalna socialna omrežja, zato je dejanska socialna integracija in oblikovanje tolerance do različnih skupin ljudi v mojem primeru bolj odvisna od režimov neformalnih socialnih omrežij. Čeprav večina avtorjev s Putnamom na čelu zagovarja, da članstvo v prostovoljnih organizacij vpliva na stopnjo tolerance, nekateri avtorji, med njimi Newton temu močno nasprotujejo. A ker je preučevanje tolerance deluje drugače v vsaki državi, sem ugotovila da prostovoljne organizacije ne igrajo bistvene vloge pri mojem raziskovalnem vprašanju na primeru

Jugoslavije, zato se prostovoljnimi organizacijam kot enemu izmed dejavnikov nisem posvečala.

Ugotovila sem, da na splošno na stopnjo tolerance v družbi vpliva skupek dejavnikov-socialni kapital in s tem stopnja zaupanja ter vpetost v socialna omrežja, demokratične vrednote, etnična heterogenost in demografski dejavniki (starost, izobrazba, poklic, brezposelnost in podobno). Od konkretne obravnavane problematike ter zornega kota preučevanja pa je odvisno kateri dejavnik(i) pa bistveno vpliva(jo) na toleranco. Po mojem mnenju na stopnjo tolerance vpliva kompleksen skupek med seboj prepletajočih se dejavnikov. Jugoslavija je specifičen primer, saj je šlo za socialistično federativno republiko, ki je združevala več skupnih držav južnoslovanskih narodov na ozemlju severozahodnega Balkana do razpada leta 1991 (SFRJ). Zato lahko potrdim drugo tezo, da je v bivši Jugoslaviji največji vpliv na stopnjo tolerance imela etnična heterogenost ter posledično heterogenost socialnih omrežij. Tudi po Putnamu so socialna omrežja pomembna iz razloga, ker povezujejo ljudi.

Igličeva tudi pripisuje pomen socialnim omrežjem in ugotovi, da se v Jugoslaviji, predvsem pa v Bosni in Hercegovini, stopnja homofilije razlikuje v odvisnosti od režima socialnih omrežij. Etnična homofilija je bila najvišja v privatiziranih in najnižja v diferenciranih omrežjih. Najbolj razširjen tip socialnega omrežja v Jugoslaviji sredi 1980-ih so bila privatizirana omrežja, kar 40% populacije je imelo tak omrežni režim. Drugi najbolj pogosti tip omrežja so bila prijateljska omrežja, ki so bila značilna za 30% populacije. Preostalih 30% so predstavljala diferencirana, delovna in organizacijska omrežja. Igličeva je zaključila, da je omrežni režim v veliki meri vplival na socialno izolacijo etničnih skupin v tej republici. Toleranca, merjena kot dejanska socialna integracija različnih socialnih skupin, je po njenem mnenju pogojena z režimom oziroma odprtostjo socialnih omrežij. Allport podobno zagovarja, da se tolerance lahko nauči skozi stike z raznolikimi skupinami ali skozi kontakte s socializacijskimi institucijami. Po njegovem mnenju interakcija med člani različnih skupin pomaga ljudem razumeti drugačne.

Pri raziskavi Nacionalna toleranca v bivši Jugoslaviji v letih 1989 in 1990 se je izkazalo, da sta Vojvodina in Bosna bili najbolj nacionalno heterogeni regiji v Jugoslaviji. V Vojvodini je bilo 54,4% Srbov, v Bosni pa 39,5% Muslimanov, nobena nacionalnost pa ni prevladovala. Najvišja stopnja tolerance je bila ugotovljena v Bosni in Hercegovini in Vojvodini, ter naprej

po vrstnem redu na Hrvaškem, Črni Gori, Srbiji, Makedoniji, Sloveniji in na Kosovu. To dokazuje mojo tezo, da je etnična heterogenost glavni dejavnik, ki je vplival na stopnjo tolerance v Jugoslaviji. Stopnja tolerance v vseh republikah se je pokazala kot premo sorazmerna s stopnjo nacionalne raznolikosti. Torej najvišja stopnja tolerance je bila v tistih republikah, kjer je najvišja etnična raznolikost oziroma heterogenost (Bosna, Vojvodina), in najnižja v relativno etnično homogenih republikah (Makedonija, Slovenija, Kosovo), kar potrjuje mojo tezo.

Zelo relevantne za preučevanje mojega osrednjega raziskovalnega vprašanja pa so se pokazale modernizacijske teorije. Močna povezava med raznolikostjo in toleranco potrjuje osrednje načelo modernizacijske teorije, ki zagovarja, da raznolikost in medskupinski stiki zvišujejo stopnjo tolerance. Omembe vredno je, da je med demografskimi dejavniki starost imela v državah bivše Jugoslavije pomemben vpliv na stopnjo tolerance. Starejši ljudje so bili spoznani za bolj tolerantne od mlajših ljudi, kar zveni dokaj protislovno s tem, da so mlajši ljudje nosilci modernizacijskega procesa, ki vodi k višji stopnji tolerance. To pa obenem potrjuje Ingelhartovo mnenje, da so mladi v gospodarsko in politično stabilnih državah občutno strpnejši do drugačnih, mladi v gospodarsko stagnirajočih in politično nestabilnih družbah pa so, nasprotno, manj strpni kot preostalo prebivalstvo. Na drugi strani pa to dejstvo nasprotuje Paxton-ovi in Marquatt-ovi tezi, da v Vzhodni Evropi vplivajo na stopnjo tolerance izkušnje z demokratičnimi vrednotami ter da so starejši prebivalci, ki se niso izobraževali v demokratičnih sistemih, manj tolerantni. To za konkretni preučevani problem ne velja. Prav tako je to dejstvo naprotojuče Stoufferjevi tezi, ki pravi, da so mlajše osebe bolj tolerantne in da toleranca upada z leti. Kot pomembni dejavniki, ki povečujejo stopnjo tolerance v bivši Jugoslaviji so se še pokazali: mešane zakonske zveze, urbanizem, družbena participacija (socialna omrežja) in upad religij. Religioznost se je pokazala kot največji in najpomembnejši dejavnik, ki vpliva negativno na stopnjo tolerance med ljudmi, kar zopet krepko potrjuje modernizacijske hipoteze, da tradicionalne religijske prepričanja ustvarjajo podlago za nacionalno in etnično toleranco.

Skozi branje obstoječih raziskav se je odprlo veliko vprašanj, ki niso bila predmet mojega raziskovanja. Najpomembnejše vprašanje je bilo, kako toleranca vpliva na etnične konflikte? Ali ima na konflikte večji vpliv stopnja tolerance ali etnična heterogenost? Ali celo oboje skupaj? Ugotovila sem, da na konflikte (predvsem v vojni in osamosvojitvah) bolj vpliva etnična heterogenost kot pa stopnja tolerance, ki jo ti prebivalci imajo. Prišla sem do

ugotovitve, da heterogenost vodi do obeh- konflikta in tolerance, kar tudi potrjujejo avtorji kot so Hechter, Olzak in Nagel. Heterogenost vodi do povečanja stopnje tolerance prek stikov med različnimi nacionalnostmi, istočasno pa ustvarja pogoje tekmovalnosti med različnimi nacionalnostmi. Zato se je Slovenija od Jugoslavije odcepila z minimalnim konfliktom, čeprav je bila stopnja netolerance najvišja v relativno homogeni Sloveniji. Hrvaška se je od Jugoslavije odcepila s precej večjim konfliktom, stopnja tolerance pa je bila na Hrvaškem višja kot v Sloveniji. Konflikti pa so bili najbolj brutalni in so najdalj časa trajali v Bosni in Hercegovini, kjer je bila stopnja tolerance na najvišji stopnji. Ravno zaradi neprijetnih in nezaželenih zgodovinskih dogodkov menim, da je vzpostavljanje tolerance med ljudmi nujno za obstoj in miroljubno sobivanje raznolikih kultur, etnij in religij v družbi.

8 LITARATURA

- Adam, Frane. 2003. *Socialni kapital v Sloveniji*. Ljubljana: Sophia.
- Allport, Gordon. 1958. *The Nature of Prejudice*. New York: Doubleday.
- Babič, Karolina. 2007. *O diskriminaciji in toleranci*. Dostopno prek: http://www.zofijini.net/bodica_toleranca.html (30. avgust 2010).
- Batagelj, Zenel. 2003. *Strpnost*. Ljubljana: CATI-CATI. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov.
- Belanger, Sarah in Maurice Pinard. 1991. "Ethnic Movements and the Competition Model: Some Missing Links." *American Sociological Review* 56 (4): 446–457.
- Bonacich, Edna in J. Modell. 1980. *The Economic Basis of Ethnic Solidarity: Small Business in the Japanese American Community*. Berkeley in Los Angeles: University of California Press.
- Bourdieu, Pierre. 1980. Le capital social. Notes provisoires. *Actes de la recherche en sciences sociales* (3): 2–3.
- Brass, Paul. 1985. *Ethnic Groups and the State*. Totowa, N.J.: Barnes & Noble.
- Burt, Ronald S. 1992. *Structural holes: the social structure of competition*. VB: Harvard University Press.
- Cohen, Don in Laurence Prusak. 2001. *In Good Company: How Social Capital Makes Organizations Work*. Boston: Harvard Business School Press.
- Coleman, James. 1998. Social capital in the creation of human capital. *The American Journal of Sociology* (94). Dostopno prek: <http://econ.tau.ac.il/papers/publicf/Zeltzer2.pdf> (20. avgust 2010).

- Connor, Walter. 1984. *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

- De Hart in P. Dekker. 1999. »Civil Engagement and Volunteering in the Netherlands.« *Social Capital and European Democracy*. London: Routledge Press.

- Dragoš, Srečo in Vesna Leskošek. 2004. *Družbena neenakost in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.

- Deutsch, Karl W. 1966. *Nationalism and Social Communication*. Cambridge: Mass: MIT Press.

- Dobbs, Michael. 1991. "The Eruption of Eastern Europe." *Washington Post*, (18. november).

- Field, John. 2003. *Social capital*. London. New York: Routledge.

- Fu, Quanhong. 2004. *Trust, social capital and organizational*. Effectiveness.

- Fukuyama, Francis. 1995. *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. New York: Free Press.

- Hanifan, Lyda J. 1916. *The community center*. Boston: Silver, Bourdette& Co.

- Hannan, Michael T. 1979. "The Dynamics of Ethnic Boundaries in Modern States." V *National Development and the World System*, ur. J. W. Meyer in Michael T. Hannan, 253–275. Chicago: University of Chicago Press.

- Hechter, Michael. 1976. "Ethnicity and Industrialization: On the Proliferation of the Cultural Division of Labor." *Ethnicity* 3: 214–224.

- 1987. *Principles of Group Solidarity*. Berkeley in Los Angeles: University of California Press.

- Hodson, Randy, Dusko Sekulic in Garth Massey. 1994. National tolerance in the Former Yugoslavia. *American Journal of sociology* 99 (6): 1534–1558.

- Hoogh, M. 2001. *Value Congruence within Voluntary Associations: A Social-psychological Extension of Social Capital Theory*. VB: University of Exeter.

- Iglič, Hajdeja. 2001. Socialni kapital, socialna omrežja in politično vedenje: empirična študija. *Družboslovne razprave* 17 (37/38): 167–190.

- 2004. Dejavniki nizke stopnje zaupanja v Sloveniji. *Družboslovne razprave* 20 (46): 1–26.

- 2010. Voluntary Associations and tolerance: An Ambiguous Relationship. *American Behavioral Scientist* (53/5). Dostopno prek: <http://abs.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/content/53/5/717.full.pdf+html> (20. oktober 2010).

- Ikeda, Ken'ichi. 2002. *Social capital and social communication in Japan: Political participation and tolerance*. Dostopno prek: <http://repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=csd> (2. september 2010).

- Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and Postmodernization*. New Jersey: Princeton University Press.

- Jackman, Robert. 1978. "The Predictability of Coups d'Etat." *American Political Science Review* 72: 1262–1275.

- Jenkins, J. Craig in Augustine Kposowa. 1990. "Explaining Military Coups d'Etat: Black Africa." *American Sociological Review* 55: 861–875.

- Juričan, Dobran. 2007. *Socialni kapital kot orodje demokracije*. Dostopno prek: <http://www.radiostudent.si/projekti/demokracija/teksti/41socialnikapital.html> (4. september 2010).

- Kardelj, Edvard. 1960. *Razvoj Slovenačkog Nacionalnog Pitanja*. Beograd: Kultura.

- Krackhardt, David. 1992. »The strength of Strong Ties: The Importance of Philos in Organizations Nohria.« *Networks and Organizations: Structure, Form and Action*. Boston: Harvard Business School Press.
- Lazarsfeld, Paul M. in Robert K. Merton. 1954. »Friendship as a Social Process.« *Freedom and control in Modern Society*. New York: Octagon Books.
- Lin, Nan. 2001. *Social capital: A theory of social structure and action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lipset, Seymour Martin in Stein Rokkan. 1967. "Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments." *Party Systems and Voter Alignments*. New York: Free Press.
- Makarovič, Matej. 2003. »Socialni kapital v organizacijah.« V *Socialni kapital v Sloveniji*, ur. Matej Makarovič, 80–104. Ljubljana: Zbirka Sodobna družba.
- McPherson, Miller in Lynn Smith-Lovin. 1987. Homophily in Voluntary Associations. *American Sociological Review* 52: 370–379.
- Massey, Garth, Randy Hodson in Dusko Sekulic. 1992. "Political Affiliation and Social Mobility in Socialist Yugoslavia." *Research in Social Stratification and Mobility* (11): 223–258.
- Musek, Janek. 2004. *Strpnost, vernost in politična usmeritev*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Newton, Kenneth. 2001. *Social trust and Political Disaffection: Social Capital and Democracy*. VB: University of Exeter.
- Norris, Pippa. 2001. *Making democracies Work: Social capital and Civic Engagement in 47 Societies*. Cambridge: Harvard University.

- Olzak, Susan. 1983. "Contemporary Ethnic Mobilization." *Annual Review of Sociology* (9): 355–374.

- in Nagel Joane. 1986. *Introduction to Competitive Ethnic Relations*. Orlando, Fla.: Academic Press.

- Paxton, Pamela in Sandra Marquart-Pyatt. 2007. In Principle and in Practice: Learning Political Tolerance in Eastern and Western Europe. *Political Behavior* (29): 89–113.

- Pfaff, William. 1992. "The Absence of Empire." *New Yorker* 68: 59–69.

- Petrovic, Ruza. 1983. "The National Composition of the Population." *Yugoslav Survey* (24): 21–34.

- Putnam, Robert. 1993. *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press.

- Ragin, Charles. 1979. "Ethnic Political Mobilization: The Welsh Case." *American Sociological Review* 44 (4): 619–635.

- Ramet, Pedro. 1984. "Religion and Nationalism in Yugoslavia." V *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*, ur. Pedro Ramet, 144–169. N.C.: Duke University Press.

- Schrenk, Martin, Cyrus Ardan in Nawal A. el Tatawy. 1979. *Yugoslavia: Self-management, Socialism, and the Challenges of Development*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

- Shoup, Paul. 1968. *Communism and the Yugoslav National Question*. New York: Columbia University Press.

- *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 1995. Ljubljana: SAZU.

- *Statistički Godišnjak Jugoslavije*. 1987. Beograd: Savezni Zavod za Statistiku.

- Stouffer, Samuel A. 1955. *Communism, conformity and civil liberties: A cross-section of the nation speaks its mind*. Garden City: Doubleday.

- Toš, Niko in skupina. 1992. *Slovensko javno mnenje 1992/1: Mednarodna raziskava vrednot*. CJMMK. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Voirst, Milton. 1991. "The Yugoslav Idea." *New Yorker* 67: 58–79.

- Warwick, Paul V. in Lenard J. Cohen. 1985. "The Institutional Management of Cultural Diversity: An Analysis of the Yugoslav Experience." V *Ethnic Groups and the State*, ur. Paul Brass, 160–201. Totowa, N.J.: Barnes & Noble.

- World Bank. 2006. *Social capital*. Dostopno prek: <http://www1.world.org/prem/poverty/scapital/home/htm> (5. september 2010).

- Wikipedia. 2010a. *Zveza komunistov Jugoslavije*. Dostopno prek: http://sl.wikipedia.org/wiki/Zveza_komunistov_Jugoslavije (18. september 2010).

- 2010b. *Komunistična partija Jugoslavije*. Dostopno prek: http://sl.wikipedia.org/wiki/Komunisti%C4%8Dna_partija_Jugoslavije (19. september 2010).